

HAPİSHANE TARİHİMİZDEN BİR KESİT: ÜSKÜDAR PAŞAKAPISI TEVKİFHANESİ VE MÜTAREKE DÖNEMİ'NDE İŞGALİ

YÜKSEL ÇELİK*

Osmanlı İmparatorluğu'nda zindan, kale, kürek ve nihayet 1831'de cezaevi olarak kullanılmaya başlayan Mehterhâne'den, 1871'de Hapishâne-i Umûmî'ye geçiş son derece ağır adımlarla gerçekleşen sıkıntılı bir süreçtir¹. XIX. yüzyıl itibarıyla imparatorluğun içinde bulunduğu zincirleme siyasi-iktisadi sıkıntılar, iç ve dış politikanın önceliklerini de belirlemiştir. Bu sancılı dönemde hapishane ve tevkifhanelerin ıslahı ile bunun en önemli unsuru olarak yeni binaların inşası, doğal olarak öncelikli ve acil gündem maddeleri arasında yer almamıştır. XIX. yüzyıl ortalarına dek İstanbul'da Mehterhâne dışındaki belli başlı hapishaneleri şu şekilde sıralamak mümkündür: Tersâne-i Âmire Zindanı, Baba Cafer Zindanı, Babıâli Tomruğu, Bâb-ı Seraskerî Tomruğu, Ticarethâne-i Âmire ve Tophâne-i Âmire hapishaneleri².

* Dr., Marmara Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, yuksekcelik@hotmail.com

¹ Bu hususta bkz. Uriel Heyd, *Studies in Ottoman Criminal Law*, Ed. V.L. Ménage, Oxford 1973, s. 259-308; Gültekin Yıldız, *Osmanlı Devleti'nde Hapishane Islahatı (1839-1908)*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 2002; *Zindanlar ve Mahkûmlar*, Ed. Emine Gürsoy Naskali-Hilal Oytun Altun, İstanbul 2006; *Hapishane Kitabı*, Ed. Emine Gürsoy Naskali-Hilal Oytun Altun, İstanbul 2005; Osman Nuri (Ergin), *Mecelle-i Umûr-ı Belediye*, İstanbul 1995, İBB. Yay, II, 858-904; Timur Demirbaş, "Hürriyeti Bağlayıcı Cezaların ve Cezaevlerinin Evrimi", *Hapishane Kitabı*, s. 28-34; Neşe Erim, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Kalebentlik Cezası ve Suçların Sınıflandırılması Üzerine Bir Deneme" *Osmanlı Araştırmaları*, IV, İstanbul 1984, s.79-88; Ömer İşbilir, "XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlı Devletinde Limni Kalebentleri", *Zindanlar ve Mahkûmlar*, s. 48-57; Ali Efdal Özkul, "XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Kıbrıs'ta Kalebentler ve Cezirebentler", *Hapishane Kitabı*, s. 130-139; Reşat Ekrem Koçu, "Baba Cafer" *İstanbul Ansiklopedisi*, IV, İstanbul (tarihsiz), s. 1733-1737; Abdülkadir Özcan, "Baba Cafer Zindanı", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, IV, 366-67; Mehmet İpşirli, "XVI. Asrın İkinci Yarısında Kürek Cezası İle İlgili Hükümler", *Tarih Enstitüsü Dergisi*, XII, İstanbul 1982, s. 203-249; İdris Bostan, *Osmanlı Bahriye Teşkilatı: XVII. Yüzyılda Tersâne-i Amire*, Ankara 1992, s. 11-13, 209-220; Rinaldo Marmara, *İstanbul Deniz Zindanı 1740*, haz. Arslan Özçelik, İstanbul 2005.

² Ali Karaca, "XIX. Yüzyılda Osmanlı Devletinde Fahişe Hatunlara Uygulanan Cezalar: Hapis ve Sürgün", *Hapishane Kitabı*, s. 154.

Başta İngiltere'nin İstanbul elçisi Stratford Canning ile reform sürecine danışman ve uzman sıfatlarıyla katkıda bulunmak üzere payitahta gelen vatandaşları Amiral Adolphus Slade ile Binbaşı Gordon'un 1850-1860 arasında öncülük ettikleri³ hapishane ıslahatında, önce dış siyasi gelişmeler daha sonra da Kırım Savaşı'nın doğurduğu olağanüstü şartlar ve mali kriz gibi bir takım nedenlerden ötürü mesafe kat edilememiştir. Hapishanelerle ilgili bir diğer önemli düzenleme, 1859'da yürürlüğe konan Muhâkemât Nizamnamesi'yle gerçekleştirilmiştir. Nizamnamenin 27. maddesiyle; Zaptiye Müsteşarı ile Divân-ı Zaptiye Reisi hapishane şartlarını düzeltmek, mahkûmları sefaletten korumak, hastalık ve sair sıkıntılarını gidermek ve bu hususta icrasını gerekli gördükleri ıslahat maddelerini Babıali'ye bildirmekle mükellef kılınmışlardır⁴. Hukuk alanındaki reformlara paralel götürülmeye çalışılan hapishane ıslahatı sürecinde Ocak 1871'de Hapishâne-i Umûmî'nin açılması önemli bir aşama olmuştur⁵.

Hapishane ıslahatının hazırlık sürecinde bir takım önemli kanunlar hazırlanmıştır. 25 Haziran 1879 tarihli Usûl-ı Muhâkemât-ı Cezâiye Kanunu'nun 448-458. maddelerinin tevkifhane ve hapishanelere tahsis edilmiş olması özellikle kayda değerdir⁶. Yine 1879'da Adliye Nezareti ile Meclis-i Tanzimat'ın hapishanelerin ıslahı konusunda hazırladıkları layiha ve mabatalar⁷ ile 8 Mayıs 1880'de ilan edilen Tevkifhane ve Hapishaneler Nizamnamesi, bu alandaki teorik boşluk ve aksaklıkların önemli ölçüde giderilmesini sağlayan diğer önemli adımlar olmuştur⁸.

³ İngiliz elçisi Canning ile askeri-sivil diğer görevlilerin bu konu ile yakından ilgilenmeleri ve ısrarla takip etmeleri, 1856 Islahat Fermanı'nda hapishanelerle ilgili olarak yer alan hükümlerden kaynaklanmaktaydı. Ayrıntılar için bkz. Gültekin Yıldız, *a.g.tez.*, s. 93 vd.; Gülnihal Bozkurt, *Batı Hukukunun Türkiye'de Benimsenmesi, Osmanlı Devleti'nden Türkiye Cumhuriyeti'ne Resepsiyon Süreci (1839-1939)*, Ankara 1996, s. 109.

⁴ Bozkurt, *a.g.e.*, s. 109.

⁵ Gültekin Yıldız, *a.g. tez.*, s. 156 vd.

⁶ Fatmagül Demirel, "Osmanlı Usûl-ı Muhâkemât-ı Cezâiye Kânûnu'nda Hapishaneler, *Hukuk ve Adalet*, II/6-7 (2005), 68-73.

⁷ Bozkurt, *a.g.e.*, s. 111-112.

⁸ Hapishaneler konusu, akademisyenler için henüz ilgi çekici bir alan olmaktan uzak görünmektedir. Son dönemde yapılan iki yüksek lisans tezi, bu alandaki boşluğun giderilmesi yönünde atılan ilk ve önemli adımlar olmuştur: Gültekin Yıldız, *Osmanlı Devleti'nde Hapishane Islahatı (1839-1908)*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 2002; Mümin Yıldıztaş, *Mültereke Döneminde Suç Unsurları ve İstanbul Hapishaneleri*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 1997.

Osmanlı başkentinde hukuki alanda reform, adli teşkilat ve hapisanelerin ıslahı konularında önemli adımların atıldığı bu dönemde, Avrupa'daki gündem de pek farklı değildi. 1880'lerde başlayan hazırlık süreci, 1885 Roma Hapishaneler Kongresi ve nihayet 15 Haziran 1890 Petersburg Hapishaneler Kongresi'yle bu alanda önemli ilerlemeler kaydedilmişti. Petersburg Kongresi'ne delege olarak gönderilen Ceza İşleri Müdürü Celal Bey, Osmanlı İmparatorluğu'nda hapisanelerin işleyişini ve bu alanda atılan adımları Avrupalı temsilcilere anlatma imkânı bulmuş ve dönüşünde sunduğu raporla kongrede edindiği izlenim ve tecrübeleri Babıali'ye aktarmıştır⁹.

Siyasi ve özellikle de mali sıkıntılar nedeniyle sürekli ertelenen hapisane ıslahatı¹⁰, XX. yüzyıl başlarında artık geciktirilemeyecek kadar acil ve öncelikli gündem maddeleri arasına girmişti. Bu dönemde hapisanelerin işleyiş genel hatlarıyla şöyleydi: Hapisane ve tevkifhaneler; vilayet merkezlerinde valilere, livalarda mutasarrıflara, kazalarda ise kaymakamlara bağlı temel infaz kurumlarıydı. Hapisanelerle ilgili idari hiyerarşinin en tepesinde Dahiliye Nezareti Umûr-ı Cezâiye Dairesi bulunmaktaydı¹¹. Vilayet merkezleri, sancak ve kazalarda bulunan tevkifhane ve hapisane müdürleri doğrudan Adliye Nezareti tarafından, Hapishâne-i Umûmî müdürleri ise adliye nazırının takriri üzerine sadır olan irade-i seniyye ile tayin edilirdi. Tevkifhane ve hapisaneler merkezde zaptiye nazırının, taşrada ise vali, mutasarrıf ve kaymakamların yetki ve sorumluluğundaydı. Bununla birlikte sorumluluk alanıyla ilgili konularda adliye nezaretine de müracaat edilmekteydi¹². Hapisanelerin inşası, ihtiyaç/harcamalar ve teşkilat konularındaki aksaklıkları gideren ve düzenleyen organizatör kurum ise dahiliye nezareti bünyesinde yer alan Mebânî-i Emiriyye ve Hapishaneler İdaresi Müdürlüğüydü.

⁹ Fatmagül Demirel, "1890 Petersburg Hapishaneler Kongresi", *Toplumsal Tarih*, 89 (Mayıs 2001), 11-14. Celal Bey tarafından sunulan raporun değerlendirilmesinin ardından kongrede alınan kararların Osmanlı İmparatorluğu'nda da hayata geçirilmesi ve Hapishaneler Talimatı çerçevesinde gerekli düzenlemelerin yapılabilmesi amacıyla Adliye ve Zaptiye nezaretlerinden birer memurun katılımıyla Dahiliye Nezareti tarafından bir komisyon kurulması kararlaştırılmıştı.

¹⁰ 1893'te Mimar Jasmund tarafından hazırlanan Yedikule Merkez Hapishanesi Projesi ve Ferik Blunt Paşa tarafından hazırlanan raporlar doğrultusunda bu alanda bir takım ıslahat adımları atılmaya çalışılmışsa da bütçeye getireceği ağır mali külfet nedeniyle söz konusu projeler bir türlü hayata geçirilememiştir, ayrıntılar için bkz. Gültekin Yıldız, *a.g.tez*, s. 234 vd.

¹¹ Gültekin Yıldız, *a.g.tez*, s. 208.

¹² Fatmagül Demirel, *Adliye Nezareti'nin Kuruluşu ve Faaliyetleri (1876-1914)*, İstanbul Üniversitesi S.B.F., Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2003, s. 251-252.

8 Mayıs 1880'de ilan edilen ilk İnfaz Rejimi Nizamnamesi'nin¹³ birinci maddesi; vilayet merkezleri, liva ve kazalarda birer hapishane ve tevkifhane bulunmasını âmir olduğundan, Hapishâne-i Umûmî yanında İstanbul'un ilçe ve kazalarında da yeni tevkifhaneler tesis edilmeye başlanmıştı. Üsküdar Tevkifhanesi (Üsküdar Livâ Tevkifhanesi) de bu çerçevede kurulmuştur. Bu dönemde katil, gasp, kaçakçılık, fuhuş, tecavüz ve hırsızlık gibi adi suçlar nedeniyle tutuklananlar, mahkemeye sevk edilinceye dek tesis edilen bu tevkifhanelere konulmaktaydılar.

XX. yüzyıl başlarında İstanbul'daki hapishane ve tevkifhaneler, fiziki mekân ve sağlık şartları açısından hayli kötü bir manzara arz etmekteydiler. Diğer yandan bu temel infaz kurumlarına kapasitelerinin çok üstünde mahkûm ve mevkuf konulmasından kaynaklanan ciddi sıkıntılar, bu alanda bir takım ıslah tedbirlerini kaçınılmaz hale getirmişti. Bu nedenle hükümet 1911 yılı itibarıyla hapishane ve tevkifhanelerin ıslahı konusunu ciddi bir biçimde gündemine almıştı¹⁴. Gerekli fizibilite çalışmalarının ardından Ocak 1912'de Avrupaî tarzda yeni hapishanelerin inşası konusunda harekete geçildiği görülmektedir. Bu yönde alınan kararın İstanbul valiliğine tebliği üzerine gönderilen cevapta; inşası düşünülen yeni hapishane ve tevkifhanelerin standardizasyonu için üç farklı modelin tespiti ve Avrupa hapishaneleri konusunda araştırmaları bulunan Hapishaneler İdaresi Müdürü Asım Bey'in de görüşünün alınması teklif edilmiştir¹⁵. Ardından valilik bünyesinde bir komisyon teşkil edilerek, inşası düşünülen hapishane ve tevkifhaneler için elverişli yerlerin tespitine başlanmıştır. Bu çerçevede, adliye dairelerine yakınlıkları sebebiyle ilk etapta Avrupa yakasında; İshak Paşa (Dersaadet Cinayet Tevkifhanesi) ile Beyoğlu'nda, Anadolu yakasında ise Üsküdar Paşakapısı'nda yeni tevkifhanelerin inşası kararlaştırılmıştır.¹⁶ Kararın kesinleşmesinin ardından Temmuz 1912'de Üsküdar Tevkifhanesi inşaatının mukavelenamesi ve "munâkasa kamesi" hazırlanmıştır¹⁷.

¹³ Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Dahiliye Nezareti Mebânî-i Emiriyye ve Hapishaneler Müdüriyeti Kalemi (DH. MB. HPS. M), nr.1/2, "Mcmâlik-i Mahrûsa-i Şâhânedede Bulunan Tevkifhane ve Hapishanelerin İdâre-i Dahiliyelerine Dair Nizamnâme Layihasıdır".

¹⁴ Yasemin Sancer Göner, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Hapishaneleri İyileştirme Girişimi, 1917 Yılı", *Hapishane Kitabı*, s.175.

¹⁵ BOA, Dahiliye Nezareti Mebânî-i Emiriyye ve Hapishaneler Kalemi (DH. MB. HPS.), nr. 34/51, Valilikten Dahiliye Nezaretine gönderilen 10 Ocak 1912 tarihli cevabi yazı.

¹⁶ BOA, DH. MB. HPS, 35/9.

¹⁷ BOA, DH. MB. HPS. M, 6/15. Munâkasa (eksiltme) kamesi 30 Temmuz 1912'de tasdik edilmiştir, bkz. lef 5/1.

Ancak Balkan savaşları ile ardından başlayan I. Dünya Savaşı'nın doğurduğu olağanüstü şartlar, söz konusu tevkifhane ve hapishanelerin inşasına başlanmasına imkân vermemiştir. Bu nedenle Üsküdar ve İshakpaşa tevkifhanelerinin inşasına ancak üç yıl kadar gecikmeyle başlanabilecektir.¹⁸

Üsküdar Liva Tevkifhanesi

Arşiv belgelerinde genelde tevkifhane, kimi zaman da hapishane olarak isimlendirilen¹⁹ bu infaz kurumunun çekirdeği, Paşakapısı olarak adlandırılan yerde ve Üsküdar İdadisi/Sultanisi'nin²⁰ altındaki bir bodrum katıdır. Bu eski tevkifhane aslında, tek koğuş ve köşesinde yer alan bir barakadan ibaret, ışık ve havadan mahrum, zemini beton, son derece rutubetli ve girişten on basamak aşağıda bulunan bir okulun mahzeninden başka bir şey değildi²¹. Kapasitesi yirmi kişi olan tevkifhanenin üst tarafında, kadın tutuklular için yapılmış olan iki de ahşap baraka mevcuttu. Toplam personeli ise bir memur, bir kâtip, üçü erkek biri kadın dört gardiyan²² olmak üzere altı kişiden ibaretti²³.

Bir eğitim kurumunun bodrum katının bu şekilde tevkifhane/hapishane olarak kullanılması, Maarif Nezareti ile Dahiliye Nezaretini sürekli olarak karşı karşıya getiren önemli bir sorun olmuştur. Okul müdürünün Maarif Nezaretine gönderdiği Ağustos 1909 tarihli tezkirede; mahkûm ve zanlıların sabahtan akşama dek darbuka çalıp şarkı söyledikleri, nara atıp küfürler savurdıkları ve sürekli kavga ettikleri yönündeki bir takım şikâyetlerin sıralanması, bu sıkıntının nedenlerini açıkladığı gibi tevkifhanenin disiplin ve

¹⁸ BOA, DH. MB. HPS, 38/35.

¹⁹ BOA, Dahiliye Nezareti Muhâberât-ı Umûmiye İdâresi Kalemî (DH. MUİ), 2-1/43; DH. MB. HPS, 2/29 lef 15; DH. MB. HPS. M, 7/43; 13/23; 43/89: "Üsküdar Hapishanesi Şartnamesi"; "Üsküdar Liva Tevkifhanesi"; "Üsküdar Mutasarrıflığı Tevkifhanesi", bkz. DH. MB. HPS, 78/90 lef 2; DH. MB. HPS. M, 35/38 lef 1.

²⁰ Eylül 1912 tarihli bir belgede "Mekteb-i İdâdi-i Mülki" ifadesi yer alırken (DH. MB. HPS. M, 7/43) daha geç tarihli belgelerde "Üsküdar Sultanisi'nin kısm-ı sâni binasının altındaki tevkifhane" ibaresi yer almaktadır, bkz. BOA, DH. MB. HPS, 40/25 lef 3; DH. MB. HPS. M, 35/30.

²¹ BOA, DH. MB. HPS, 2/16 lef 2, DH. MB. HPS. M, 7/43. Adliye Nezaretinden Dahiliye Nezaretine gönderilen tezkirede; tevkifhanenin perişan hali tasvir edildikten sonra, bahçede bir bakkal dükkanı (dükkanı işleten Bedos Efendidir) bulunduğu da ifade edilmektedir, bkz. DH. MB. HPS, 72/41. Küçük bir kulübede işletilen bu bakkaldan mahkûmlara pirinç ve şeker gibi şeyler satıldığı, bu hususta suistimale meydan vermemek için bunların, belediyeden alınacak fiyat listesine göre satılması konusunda Dahiliye Nezaretinin gerekli tedbirleri alması istenmiştir.

²² Erkek ve kadın gardiyanlar hakkında bkz. Fatmagül Demirel, "Osmanlı Hapishanesi'nin Gardiyanları", *Hukuk ve Adalet*, IV/9 (2007), s. 257-262.

²³ DH. MB. HPS. M, 7/43.

düzenden ne denli mahrum olduğunu da ortaya koymaktadır²⁴. Yetersiz güvenlik önlemleri, gardiyanların keyfi, dikkatsiz ve disiplinsiz davranışları da sık sık firar olaylarının yaşanmasına neden olmaktadır²⁵. Bu sebeple Dahiliye Nezaretine gönderilen tahriratlarda, bir eğitim ve terbiye kurumu olan okulun bodrumunda mahkûmların bulunması gibi medeni milletlerde asla rastlanamayacak bu uygulamaya derhal son verilmesi istenmiştir. Daha sonra gönderilen müteaddit yazılarda da bu konudaki ısrarlı talepler yinelenmiştir²⁶.

8 Mayıs 1880 tarihli Hapishaneler ve Tevkifhaneler Nizamnamesi²⁷ her kaza, liva ve vilayet merkezinde birer tevkifhane ve hapishane bulunmasını şart koşmakla birlikte, bu dönemde devletin içinde bulunduğu mali sıkıntılar yeni infaz kurumlarının kısa sürede inşasına imkân verecek durumda değildi. Bu sebeple başka amaçlarla yapılan bir takım yeni binaların bodrum katları yahut Beyoğlu/Galatasaray Tevkifhanesi örneğinde olduğu gibi mevcut bir binanın müstemilatı tevkifhane olarak kullanılmaya başlamıştır²⁸. Söz konusu nizamnamenin ikinci ve üçüncü maddelerinde; tevkifhane ile hapishane arasındaki farklar²⁹ ve kimler için tesis edildikleri beyan edilmiş olmasına rağmen, yukarıda değinilen imkânsızlıklar yüzünden, aslında tutukevleri olan tevkifhanelerin çoğu, biraz da dördüncü madde³⁰ ile getiri-

²⁴ BOA, DH. MUI, 2-1/43; Benzer şikayetler daha sonra da tekrarlanmıştır, bkz. DH. MB.HPS, M, 35/30.

²⁵ 23 Kasım 1915'te dört mahkûmun firarı ile sonuçlanan olayın ayrıntıları şöyledir: Mahkûm ve tutukluların dışarıdan elde ettikleri bir mumla, abdesthane aralığındaki direk ve tahtaları yaktıkları, sonra da bıçağa dönüştürdükleri bir keskin alet ile bu yanmış tahtaları kazıyıp kurdıkları, kiremitleri aralayarak tevkifhanenin ön tarafında bulunan asma çardağından firar ettikleri ve firardan yaklaşık iki ay önce bazı yerlere tebeşirle "20 Eylül 1331 hareket" yazdıkları tespit edilmiştir. Ancak söz konusu firar hazırlıkları yapılırken, gardiyanların ve idarenin gelişmeleri takip edemeyip aciz kalması ve firar günü görevlilerin çoğunun dışarıda olmaları dikkat çekicidir, bkz. DH. MB. HPS, 102/6.

²⁶ Okul müdürünün "bir milletin ruh ve hayatı olan evlâd-ı vatanın terbiyetgâhi olan mekteplerde", "fazilet ile fezâhâtin ictimâ edemeyeceği" ve "bircümle mile-i mütemeddinde" böyle bir uygulamanın söz konusu dahi olamayacağını ve bir türlü okulda disiplinin sağlanamadığını ifade etmesi dikkat çeken hususlardır, BOA, DH. MUI, 2-1/43, 29 Ağustos 1909 tarihli tezkire. Daha geç tarihli vesikalarda da benzer hususlar dile getirilmiştir, bkz. DH. MB. HPS, 40/25; 40/35; DH. MB. HPS, M, 35/30.

²⁷ Fatmagül Demirel, "Osmanlı Usul-ı Muhakemat-ı Cezaiye Kanunu'nda Hapishaneler, *Hukuk ve Adalet*, 11/6-7 (2005), 70-71.

²⁸ Charles Trowbridge Riggs, "Yetişkinlerde Suç", *İstanbul 1920*, Ed. Clarence Richard Johnson, çev. Sönmez Taner, İstanbul 1995, s. 299-301.

²⁹ Fatmagül Demirel, *a.g. tez.*, s. 252.

³⁰ Bir kazada hapishane bulunmadığı halde, tevkifhanenin bir dairesi muvakkaten hapishane itihâz olunacaktır", (I. fasıl, IV. madde).

len esnekliğe sığınarak zamanla cezaevi/hapishane gibi kullanılmaya başlanmıştır.

Üsküdar Sultanisi bugün Burhan Felek Lisesi olarak hizmet vermektedir. Kuruluş tarihi 1887 olduğuna göre, inşasından hemen sonra bodrum katının Üsküdar Tevkifhanesi'ne tahsis edilmiş olması muhtemeldir. Belgelerde yer alan "öteden beri" şeklinde yuvarlak bir ifade dışında, okulun bodrum katının ne zamandan itibaren tevkifhane olarak kullanılmaya başlandığına dair kesin bir kayda rastlanamamıştır.

Boğaz'ın Anadolu yakasında Üsküdar livası sınırları içinde yer alan bu mahzenden bozma tek hapishanedeki fiziki şartlar ve sağlık koşulları, gerçekten de son derece elverişsizdi. Kapasitesinin üzerinde mahkûm ve mevkufun bulunması, bu olumsuz şartları daha da vahim hale getirmişti. Tevkifhane müdürlüğünden Adliye Nezaretine gönderilen Eylül 1912 tarihli raporda; zeminden on basamak aşağıda yer alan ve 20 kadar tutuklunun bulunduğu bu mahzenin, güneş ve havadan mahrum son derece rutubetli ve pis olduğu tekrarlandıktan sonra, tevkifhaneye sağlam girenlerin kısa sürede hastalığa yakalandıklarının altı özellikle çizilmiştir. Rapor'da ayrıca; tutukluların suç profillerinin çıkarılmaması ve henüz ergenlik çağına ulaşmamış küçük yaştaki (şârib-i emred) zanlıların ağır suç işlemiş sabıkalıların yanına konmasının, kriminal ve ahlaki açıdan doğuracağı sakıncalara da işaret edilmiştir³¹. Tevkifhanenin yetersizliği ve kötü şartları yanında, gerek okul idaresinin uzun zamandır bodrumun tahliyesi yönündeki ısrarlı talepleri ve gerekse liva dahilinde başka bir hapishane ya da tevkifhane bulunmamasından kaynaklanan açığın kapatılması amacıyla, Şubat 1912'de Üsküdar'da Adliye Dairesi yakınında ve Mahzen-i Evrak bitişiğinde en az 150 kişilik³² yeni bir tevkifhanenin inşası, Adliye Nezareti tarafından teklif edilmiştir³³. Bu teklif üzerine, Dahiliye Nezareti Mebâni-i Emiriyye ve Hapis-

³¹ BOA, DII. MB. HPS. M, 7/43, Tevkifhane tek bir koğuştan ibaret olup kapasitesi 20 kişilik iken, bu esnada 12'si mevkuf 25'i mahkûm toplam 37 tutuklu bulunmaktaydı. Tevkifhanenin üst tarafında baraka şeklinde yapılmış olan iki küçük oda ise kadın tutuklulara tahsis edilmiştir. Bu konuda ayrıca bkz. DII. MB. HPS. M, 2/16.

³² Başlangıçta mimar mühendis Gikovopolos tarafından tevkifhanenin planları yüz kişi kapasiteli olarak hazırlanmış, daha sonra bu planlar yüz elli kişilik olarak yeniden düzenlenmiştir, bkz. DII. MB. HPS. M, 53/24.

³³ BOA, DII. MB. HPS. 2/16 lef 2, Adliye Nezaretinden Dahiliye Nezaretine gönderilen tezkirede, istinâf müdde-i umûmiliği tarafından icra edilen teftişle, tevkifhanenin perişan halinin tescil edildiği ifade edildikten sonra şu teklif yapılmaktadır: "...her şahs-ı maznûnun hürriyet-i şahsiyyesini muvakkaten olsun salb eden hâl-i mevkûfiyette sıhhat ve esbâb-ı istirahatlarının muhafazası veccâib-i hikmet ve adalet olduğundan, Üsküdar dâire-i adliyesi

haneler İdaresi Müdürlüğü tarafından 1912 ilkbaharında hazırlanan keşif evrakı, şartname ve bina planları 10 Temmuz 1912'de İstanbul valiliğine gönderilmiştir³⁴.

Bu esnada tevkifhane müdüriyeti tarafından acilen bir takım tamiratın yaptırılması gerektiğine dair müracaat yazısına³⁵ hapishaneler müdürlüğü tarafından gönderilen 2 Ağustos 1912 tarihli cevabi yazıda; yeni bir tevkifhane inşasının kararlaştırıldığı dolayısıyla söz konusu tamiratın askıya alındığının ifade edilmesi, nezaretin tevkifhane inşaatını resmen gündemine aldığı göstermektedir³⁶. Hapishaneler idaresinden İstanbul valiliğine gönderilen tezkirede, yeni tevkifhanenin bir yıl içinde tamamlanmasının planlandığı da görülmektedir³⁷. Hazırlıkların bir diğer adımı olarak, nezaret tarafından Ağustos ayı içinde gazetelerde yayınlanmak üzere inşaat şartlarını içeren Türkçe, Ermenice ve Rumca "ilan varakaları" da hazırlanmıştır³⁸.

İnşaat sürecinin ilk adımı olarak gazetelere verilecek ilan ücretlerinin karşılanması için Maliye Nezaretinden tahsisat talep edilmiştir³⁹. Ancak dahiliye nezaretinin aylardır sürdürdüğü hazırlıklar Eylül ayına dek resmen Maliye Nezaretine bildirilmediğinden, tahsisat talebinden önce binanın keşif evrakı ile planlarının gönderilmesi gerektiği cevabı verilmiştir⁴⁰. Bu beklenmedik cevap üzerine, vilayete gönderilmiş olan keşif evrakı ile şartname ve planlar Maliye Nezaretine havale edilmiştir⁴¹.

Söz konusu sıkıntı aşıldıktan ve prosedür tamamlandıktan sonra, tam inşaata başlanacak iken Ekim 1912'de patlak veren I. Balkan Savaşı, bu projenin askıya alınmasına neden olmuştur. Balkan savaşlarının ardından tevkifhanedeki perişanlığın ve okul idaresi tarafından yapılan şikâyetlerin

kurbünde ve mahzen-i evrak ittisalinde tevkifhane inşasına pek müsaid olan arsaya vakit kaybetmeden 150 kişi istiabına kâfi bir tevkifhâne inşasıyla..."

³⁴ BOA, DH. MB. HPS, 2/29 lef 11 ve 12; DH. MB. HPS. M, 43/89 lef 1/1; lef 2/1; lef 3/1.

³⁵ BOA, DH. MB. HPS, 2/29 lef 2, lef 8. Bu müracaatlar üzerine on yedinci belediye dairesi tarafından yapılan keşifte, bina zeminine çıkan yağmur sularından kaynaklanan sıkıntının giderilmesi için 1180 kuruş gerektiği tespit edilmiş ve gereken tahsisat kısa süre sonra Maliye Nezareti tarafından havale edilmiştir.

³⁶ BOA, DH. MB. HPS, 2/29 lef 7, lef 13.

³⁷ BOA, DH. MB. HPS, 2/29 lef 6/1, lef 7/1.

³⁸ BOA, DH. MB. HPS, 2/29 lef 12.

³⁹ BOA, DH. MB. HPS, 2/29 lef 11.

⁴⁰ BOA, DH. MB. HPS, 2/29 lef 10. Maliye nezaretinden gönderilen tezkirede bu husus şöyle dile getirilmiştir: "mezkûr hapishänenin emr-i inşasına dâir hazınece bir güne malûmât-ları bulunmadığı..."

⁴¹ BOA, DH. MB. HPS, 2/29 lef 11.

sürmesi nedeniyle, konu 1914 ilkbaharında yeniden gündeme alınmış ve Nisan ayında tevkifhane hafriyatının başlatılması için Maliye Nezaretinden yeniden ödenek istenmiştir⁴².

Zaten hazır olan eski plan ve projeler gözden geçirilerek Mayıs 1914'de yenilenmiştir. Miri (devlete ait) arazi üzerinde⁴³ Üsküdar/Paşakapısı'nda Millet Bahçesi, sultani mektebi, adliye ve belediye binaları ile jandarma ahırlarının çevrelediği arsa üzerinde⁴⁴ inşasına karar verilen yeni tevkifhanenin 26 Mayıs 1914'te keşif defterleri ve muhammen bedeli yeniden çıkarılmış,⁴⁵ ardından da Belçika'daki hapisaneler örnek alınarak⁴⁶ planları ile inşaat şartnamesi hazırlanmıştır⁴⁷.

Projeye göre; inşa edilecek yeni tevkifhane binası; bodrum, zemin ve üst kattan oluşan asıl hapisane binası ile müdür ve gardiyanlara mahsus tek katlı, 57 m² büyüklüğündeki ayrı bir birim ile muhafaza duvarlarından ibaret olarak planlanmıştır. Yeni binanın toplam kullanım alanı 604.035 m² olarak projelendirilmiştir⁴⁸. Binanın satuh ve kat planlarından, tevkifhane/hapishanenin bütün birimlerini tüm ayrıntularıyla tespit etmek mümkündür⁴⁹.

Nihai karar mercii Mebâni-i Emiriyye ve Hapishâneler İdaresi Müdür-lüğü olmakla birlikte, inşaatın denetimi ve müteahhit firmalarla ilişkilerin yürütülmesi görev ve yetkisi İstanbul Vilayet Meclisi'ne havale edilmiştir⁵⁰. Ancak bu defa da Ekim 1914'te devletin kendisini I. Dünya Savaşı içinde bulması, inşaat faaliyetlerine yine sekte vurmuştur. Bu tür aksamalara rağ-

⁴² BOA, DH. MB. HPS, 5/12.

⁴³ BOA, DH. MB. HPS. M, 43/89, İnşaat şartnamesinin birinci maddesinde, tevkifhanenin miri arazi üzerinde inşa edileceği belirtilmiştir.

⁴⁴ BOA, DH. MB. HPS. M, 52/30, Tevkifhanenin arz üzerinde tatbikat planıdır, ayrıca bkz. DH. MB. HPS, 2/16 lef 2.

⁴⁵ BOA, DH. MB. HPS. M, 43/89; 35/45.

⁴⁶ Riggs, *İstanbul 1920*, s. 301.

⁴⁷ BOA, DH. MB. HPS. M, 13/23; 52/30.

⁴⁸ "Üsküdar Hapishanesi Şartnamesi", toplam XI fasıl ve 40 maddeden müteçckkil ayrıntılı bir defterdir,

bkz. BOA, DH. MB. HPS. M, 43/89.

⁴⁹ BOA, DH. MB. HPS. M, 13/23, (26 Mayıs 1914), Binanın birimleri şunlardır: *Bodrum Kat*: İstihmam odası, imalathane, hamam odası, mutfak, iki çamaşırhane, yemek odası, nisa çamaşırhanesi, nisa hamam odası, nisa hamamı, memurün yemekhanesi, kiler. *Zemin Kat*: Ardiyat odası, jandarma odası, sergardiyan odası, nisa hususi koğuşu, nisa koğuşu, 16 şar kişilik iki koğuş, beş hücre (haps-i münferid), 3'er kişilik iki koğuş. *Üst Kat*: Altı koğuş, iki imalathane, hastahane, tabip odası ve cezâhâne.

⁵⁰ BOA, DH. MB. HPS. M, 48/89.

men 1915-16 yıllarında, eldeki sınırlı imkânlar ölçüsünde inşaata devam edilmiştir⁵¹.

Öte yandan bu dönemde eski tevkifhanenin işleyişinde de ciddi sıkıntı ve aksaklıklar göze çarpmaktadır. Teftiş raporlarına yansıdığı kadarıyla, bunlardan en önemlisi 18 yaşından küçük “sefil ve acınacak durumda olan zanlıların” aylarca sorgulanmadan tevkifhanede tutulmalarıydı⁵².

Yeni tevkifhanenin inşa faaliyetlerinin asıl hız kazandığı dönem 1917-18 yıllarıdır⁵³. Bu cümleden olarak Haziran 1917 başında tevkifhaneye su isâle hattı ile tesisatının döşenmesi için Üsküdar ve Kadıköy Su Şirketi’ne müracaat edilmiştir⁵⁴. Eylül 1918’de de Mimar Mukbil Kemal Bey ile yapılan mukaveleyle elektrik tesisatının çekilmesi konusunda anlaşılmıştır⁵⁵.

Yukarıda da ifade edildiği gibi nihai karar mercii Dahiliye Nezareti Mebâni-i Emiriyye ve Hapishaneler İdaresi Müdürlüğü olmakla birlikte, inşaatın denetimi ve müteahhit firmalarla ilişkilerin yürütülmesi görev ve yetkisi İstanbul Vilayet Meclisi’ne havale edilmiş⁵⁶, Maliye Nezaretinden Hapishaneler Müdürlüğüne tahsis edilen ödenekler ile değişik ticarethaneler ve şahıslardan inşaat malzemeleri ve sair bir takım nakliye ve ameliye hizmetleri satın alınmıştır⁵⁷.

⁵¹ BOA, DH. MB. HPS, 38/47; 115/51.

⁵² BOA, DH. MB. HPS. 76/36, 27 Kasım 1916 tarihli müfettiş raporudur. Bu konuda ayrıca bkz. Fatmagül Demirel, *a.g. tez.*, s. 250-255. Müellif tarafından adliye teşkilatında yaşanan aksaklıkların hapishaneler ile tutuklu ve mahkûmlar açısından yarattığı sorunlar ele alınmıştır.

⁵³ BOA, DH. MB. HPS, 76/19; Bu dönemde sık sık tahsisat gönderilmiştir, bkz. DH. MB. HPS, 116/31; 117/10; 117/29; 117/36; 122/9; DH. MB. HPS. M, 35/38.

⁵⁴ BOA, DH. MB. HPS, 117/22.

⁵⁵ BOA, DH. MB. HPS, 40/15.

⁵⁶ BOA, DH. MB. HPS. M, 48/89.

⁵⁷ Müteahhit firma ve şahıslar şunlardır: *Kireç*: Papa ve Foti Kendiros, (Anadolu Hisarı’nda fabrika sahipleri); *Taş/Marsilya Taşı ve Mermer İşleri*: Ayazma Eski Hamam caddesinde dükkanı olan Asım Bey, Ali Asker Ağa; Mazhar Bey, Hüseyin Efendi, Derviş Efendi, *Foti Kendiros*; *Çini*: Kütahya Çini fabrikası sahibi Hafız Bey; *Kereste*: Pehlivanyan İdaresi; Değirmenciyan İdaresi, Galata’da Kalafat Yeri, nr.18’de dükkanı olan Şerif Ali-zâdeler, Ayazma’da dükkanı olan Abraham Ekşiyân Efendi; *Demir, demir doğrama, çinko cvata, hırdavat*: Karnil Efendi; Aseyan Efendi, Onnik Hamparsumyan Efendi; Pehlivanyan İdaresi; Değirmenciyan İdaresi; Kırkor Boğosyan Ticarethanesi; *Marangozluk/Ahşap işleri*: Beyoğlu’ndaki Refik Bey Marangoz Fabrikası; Eftim Usta, Sanak Efendi, Bıçkıcı Nikola; *Cam*: Nichor Efendi, Behçet Efendi ve Gabor Usta; Soba, kalorifer, baca ve mozaik işleri: Osmanlı İnşaat Şirketi; *Musluk, boru, rogar vs*: Galata’da Muslukçu Mikael Kailondjian; Azapkapı-Köprübaşı’nda Onnik Dérounian Efendi; Ömer Efendi ve Mahdumları Ticarethanesi; Çarmakyan Efendi; *Kilit, kapı kolları, menteşe vs*: İspanyan İmalathanesi; *Kapı pencere doğramaları*: Rupen Babekyan; Sıva ve boya işleri: Galip Efendi, Dimitri Kalfa; *Dikenli tel* (mania telleri): Arkacyan Efendi, (satın alınan teller muhafaza

Bununla birlikte merkezde İshakpaşa (Dersaadet Cinayet Tevkifhanesi) ile Beyoğlu tevkifhaneleri, taşrada ise bir takım yeni tevkifhane inşaatlarının başlatılmış olması, mali açıdan hazineyi hayli zorlayan dolaylı olarak da Üsküdar Tevkifhanesi inşaatını yavaşlatan önemli bir diğer husus olmuştur⁵⁸. Bu zor şartlara rağmen, hapishaneler müdürlüğünün 1917 yılı içinde Üsküdar, 1918 yılı içinde de İshakpaşa tevkifhanelerinin inşasını bitirmek niyetinde olduğunu ifade etmesi⁵⁹, gerçekçilikten ziyade gayretkeşliğin ifadesi olarak değerlendirilmelidir.

Üsküdar Tevkifhanesi inşaatını yürütmek üzere inşaat sahasında; muhmet, ambar memuru, hesap memuru ve kâtipten oluşan dört kişilik bir komisyon kurulmuştur⁶⁰. Komisyon üyeleri, müteahhit firmalar tarafından gönderilen yahut müteferrik olarak esnaftan satın alınan malzemeleri teslim alıp, karşılığında düzenledikleri antetli müzekkereyi imzalayarak Mebâni-i Emiriyye ve Hapishâneler İdaresi Müdürlüğü'ne havale ediyor⁶¹, böylece "hapishane ve tevkifhaneler inşaatı fasl-ı mahsusundan" söz konusu şahısların malzeme, hizmet ve hamaliye bedelleri ödeniyordu⁶². İnşaat maliyetinin düşürülmesi amacıyla, "yıkıcı esnafı"ndan yahut bazı ticarethanelerden kullanılmış malzeme (müstamel malzeme) satın alınması dikkat çekici bir diğer husustur⁶³.

duvarlarının üzerine Mustafa Ruhi Efendi tarafından çekilmiştir); *Nakliye ve kum müteahhidi*: 18 baş hayvanla Tuzcuzade Hüseyin Efendi; *Tuğla*: Silaharağa'da tuğla tüccarı Tuzcuzade Mustafa ve Hüseyin Efendiler; Aharon Efendi, Ayazmakapı'da Parsch Köşkeryan ve Şürekası; Ateşzade İsmail Hakkı Bey, Karabet Ağa.. bkz. BOA, DH. MB. HPS, 76/40; 76/41; 78/53; 115/57; 116/35; 117/20; 117/23; 117/25; 117/37; 117/48; 117/55; 118/27; 118/30; 118/36; 119/2; 119/3; 119/8; 119/16; 119/28; 119/35; 119/37; 120/4; 120/12; 120/19; 120/28; 120/30; 121/2; 121/7; 120/12; 121/13; 121/31; 121/34; 121/47; 121/51; 122/9; 122/19; 123/37; 124/13; 124/16; 125/10; 125/29; 125/31; 126/8; 126/9; 126/34; 126/38; 127/10; 127/11; 127/12; 127/27; 127/28; 128/14; 129/2.

⁵⁸ BOA, DH. MB. HPS, 76/36; 116/39; 117/7, Taşrada yeni tevkifhane inşası düşünülen yerler şunlardır: Adana, Mersin, İzmir, İzmit, Bursa, Eskişehir, Samsun, Kayseri, Yozgat, Çanakkale, Çatalca, Gebze.

⁵⁹ BOA, DH. MB. HPS, 116/39.

⁶⁰ BOA, DH. MB. HPS, 117/36; 116/42.

⁶¹ BOA, DH. MB. HPS, 117/36 lef 6.

⁶² BOA, DH. MB. HPS, 117/32.

⁶³ Ayazma'da yıkıcı esnafından olan İskender'den satın alınan muhtelif ebatta 150 müstamel fabrika tahtası (BOA, DH. MB. HPS. 116/35; 117/25); İhsaniye Mahallesi'nde Balçıklı Osman Efendi'den alınan 290 kıyye atık lama (DH. MB. HPS, 117/15); Hurda kurşun (DH. MB. HPS, 122/20 lef 46); Pehlivanlı Ticarethanesi'nden satın alınan müstamel Marsilya kiremidi, (DH. MB. HPS, 118/26); satın alınan 1560 adet müstamel yerli kiremit (DH. MB. HPS, 11557 lef 6).

Tevkifhane inşaatına hız kazandırmak amacıyla Mayıs 1917'de I. Kolor-du hizmet taburlarından 50 nefer, amele sıfatıyla şantiyeye gönderilmiştir⁶⁴. Bir takım ustaların askerlik hizmetlerinin tecili veya bu hizmete bedel olarak inşaatta istihdamı yönünde daha sonra da Harbiye Nezaretine sık sık müracaatlar yapılmıştır⁶⁵. Mevsim şartları, gereken tahsisatın havalesi ve malzeme sevkiyatına bağlı olarak inşaatta çalışanların sayısı farklılıklar arz etmektedir⁶⁶. Müteahhitlerden “pazarlık usulüyle” satın alınan⁶⁷ malzemeler, Haliç kıyısında Balat'taki bir depoya (Balat Malzeme-i İnşâiye Deposu) konmakta, gerektiğinde buradan inşaat alanına sevk edilmekteydi⁶⁸. Bazen de malzemeler genelde Beyoğlu, Galata, Unkapanı, Azapkapı, Ayazmakapı ve Silaharağa'daki büyük ticarethanelerden satın alınarak direkt olarak inşaat sahasına sevk edilmekteydi⁶⁹. Söz konusu malzemeler Balat'taki depodan, kiralanmış salapürüyalılar ile Üsküdar Balaban İskeleyi'ne nakledildikten sonra yükün miktar ve ağırlığına göre öküz, manda veya beygir arabaları yahut hamallar aracılığıyla inşaat sahasına nakledilmiştir⁷⁰. Bazen de İshakpaşa'da eş zamanlı olarak süren diğer tevkifhane inşaatından Üsküdar'daki inşaata malzeme takviyesi yapılmıştır⁷¹.

Yeni tevkifhane binasının yapımı hızla sürerken, bodrumdan bozma eski tevkifhanedeki durum daha da kötüleşmiştir. Özellikle yakacak için ödenek gönderilememesi, infaz memurları ile mahkûmları acınacak hale düşürmüş ve neredeyse tamamının hastalanmasına neden olmuştur⁷². Bir diğer sıkıntı beslenme konusundadır⁷³. Bu dönemde mahkûmlara sıcak yemek verile-

⁶⁴ BOA, DH. MB. HPS, 39/38.

⁶⁵ BOA, DH. MB. HPS, 80/9, (Ocak 1918); 80/13 (Ağustos 1918); 80/15 (Ekim 1918).

⁶⁶ BOA, DH. MB. HPS, 122/9. Mesela Ağustos 1918 itibarıyla usta ve amele sayısı 91'dir. Bununla birlikte inşaattaki faaliyetlerin yoğunluğuna göre amele sayısının arttığı ya da azaldığı, yevmiye cetvellerinden açıkça görülmektedir, mesela Haziran 1918'de toplam çalışan sayısı 134'tür (bkz. DH. MB. HPS, 122/5).

⁶⁷ Örnekler için bkz. BOA, DH. MB. HPS, 76/41; 80/13.

⁶⁸ BOA, DH. MB. HPS, 125/22 lef 11; 126/22 lef 2; 125/39.

⁶⁹ BOA, DH. MB. HPS, 120/4; 120/8; 121/7.

⁷⁰ BOA, DH. MB. HPS, 117/55 lef 12; 76/19; 119/28 lef 5; 124/34; 125/10; 118/27 lef 12.

⁷¹ BOA, DH. MB. HPS, 120/28 lef 4; 119/39.

⁷² BOA, DH. MB. HPS, 64/59, defalarca talep edilmesine rağmen hapisaneler idaresinden 15 bin kuruşluk “mahrukut bedeli” (yakacak ödeneği) gönderilememiştir.

⁷³ Beslenme, daha doğru bir ifadeyle hapisanelerin iştah mesclesi eskiden beri sıkıntılıdır. Zira 1247/1831-32'ye dek mahkûmların iştahı için hükümet tarafından herhangi bir kaynak tahsis edilmemekteydi. Bu sebeple mahkûmlar, aileleri ve halkın sadakaları ile özellikle kestikleri adak kurbanlarını bağışlamalarıyla iştah edilmekteydiler. Ancak söz konusu bağışlar, çoğu zaman hapisane görevlileri tarafından suistimal edildiklerinden bunların çoğu mahkûmlara verilmemekteydi, Ergin, *Mecelle-i Umûr-ı Belediye*, II, s. 865.

mediği gibi, günlük sadece yarım ekme verilmesi ve çoğunluğunun son derece fakir ve sahipsiz olmasından dolayı dışarıdan başka bir şey satın alamamaları ciddi sıkıntıların yaşanmasına neden olmuştur. Tevkifhane müdürü, bu trajik tabloyu aktardıktan sonra, açlık ve yetersiz beslenme yüzünden hastalanan mahkûmların bir kısmının vefat ettiklerini ifade ve acilen bir çözüm bulunmasını talep etmiştir⁷⁴.

Gerek Hapishaneler ve Tevkifhaneler Nizamnamesi, gerekse yürürlükteki ceza kanunlarının tevkifhanelerle ilgili maddeleri, mahkûmların tek tip elbiseleriyle belirli vakitlerde teneffüse çıkarılmaları ve güneşlendirilmelerini, kabiliyetlerine göre muhtelif işlerle uğraşmalarını âmir iken bu hususlar da uygulanmamaktaydı⁷⁵. Bir diğer sorun, tevkifhanenin fiziki şartlarının kötülüğü ve güvenlik zafiyeti sebebiyle sık sık firar girişimlerinin yaşanmasıdır⁷⁶. Söz konusu olumsuz şartlar, sadece Üsküdar Tevkifhanesi için değil, bu dönemde Anadolu'daki birçok tevkifhane ve hapishane için de geçerlidir⁷⁷.

Hapishaneler idaresinin ifadesiyle “inşaatın bitmesi yakınlaşmış iken”, Nisan 1918'de Üsküdar Sultanisi'nin bodrum katında yer alan eski tevkifhanedeki mahkûmlarda tifüs hastalığının tespit edilmesi paniğe neden olmuştur. Okul idaresi bir takım tedbirler almakla birlikte, hastalığın, bitler aracılığıyla yaklaşık 400 öğrenciye sirayet etmesinin işten bile olmadığı, tevkifhanenin derhal tahliyesi ve biran önce gerekli tedbirlerin alınması hususunda Dahiliye Nezaretini uyarmıştır. Hastalığın kontrol altına alınmasından sonra da okul idaresinin tahliye konusundaki ısrarlı talepleri sür-

⁷⁴ BOA, DH. MB. HPS, 78/90, Tevkifhane müdürü, açlık ve yetersiz beslenmeden dolayı Hapishane-i Umumi hastanesine sevk edilen mahkûmların “gıdasızlık” ve “scafalet-i fizyolojiye” nedeniyle vefat ettiklerini ifade etmektedir. Ona göre çözüm; mahkûmlara sıcak yemek verilmesi ve günlük ekmeğin istihkakının yarımından bir çıkarılmasıdır.

⁷⁵ BOA, DH. MB. HPS. 79/30 lef 2. Müfettiş tarafından, 6 yıldan beri bu kuralın doğru dürüst icra edildiği tek bir hapishane veya tevkifhane görmediğinin ifade edilmesi de dikkat çekicidir. Mahkûmların dolaşmak ve hava almak için avluya çıkarılmamalarının en önemli sebebi firar etme ihtimalleriydi, bkz. DH. MB. HPS, 98/21.

⁷⁶ BOA, DH. MB. HPS. M, 35/109

⁷⁷ Ahmet Şerif, *Anadolu'da Tanin*, I, haz: Mehmet Çetin Börekçi, Ankara 1999. Tanin Gazetesi yazarlarından Ahmet Şerif, 1909-14 yılları arasında Anadolu'ya yaptığı gezilerde birçok hapishane ve tevkifhaneyi bizzat görmüş ve oradaki olumsuz şartları ayrıntılı bir biçimde kaleme almıştır, bkz. *a.g.e.*, Şarkikaraağaç: s. 37-39, Beyşehir: s. 45-46, Seydişehir: s. 49, Ilgın: s. 52-53; Beypazarı: s. 83; Nallıhan: s. 91-92. Diğer hapishaneler için ise bkz. s. 100-101, 107, 134, 148, 155, 181-182, 209, 219, 226, 232, 271, 275-6, 281, 289, 302-303, 317, 322, 405. Ayrıca bkz. “XX. Yüzyılın Başında Alanya Hapishanesi (1906-1919)”, s. 57-64; Nahide Şimşir, “Karesi Hapishanesi”, s. 65-70; Sebhattin Şimşir, “Bigadiç Hapishanesi”, s. 71-75, *Zindanlar ve Mahkûmlar*, Ed. Emine Gürsoy Naskali- Hilal Oytun Altun, İstanbul 2006.

müştür. Buna mukabil Haziran 1918'de Hapishaneler Müdürlüğünden gönderilen cevapta; inşaatın sonuna yaklaşıldığı, tevkifhane olarak kullanılan bodrum katın kısa süre sonra tahliye edileceği, dolayısıyla inşaatı aksatacak tavırlardan okul idaresinin kaçınması gerektiği dile getirilmiştir. Ancak Aralık ayında tevkifhanenin bir takım müstemilat inşaatının sultanfınin ibtidâi kısmının bahçesine taşıdığı ve okulun inşaat sahası içinde kalması nedeniyle, eğitimin ciddi bir biçimde aksadığından, kısm-ı sani altındaki tevkifhanenin biran önce tahliye ve teslimi ile ibtidai öğrencilerinin buraya naklinin ısrarla tekrarlandığına bakılırsa, bitimine çok az kaldı denilen inşaat 1918 yılı sonunda da bitirilememiştir⁷⁸.

Bu ısrarlı taleplerin sürmesi ve eğitimin ciddi biçimde aksaması yüzünden konunun Maarif, Adliye ve Dahiliye nezaretleri arasında bir krize dönüşmesi üzerine, Mart 1919'da Hapishaneler Umumi Müdürü ile Üsküdar Sultanisi Müdürü Hakkı Bey'in bir araya gelerek sorunun çözümü için çaba sarf etmeleri ve inşaatın biran önce bitirilmesi için bir formül bulmaları istenmiştir⁷⁹.

Bu arada inşaat alanında biriken veya peyderpey gönderilen yeni malzemelerin muhafazasında yetersiz kalan Balat'taki depoya ek olarak, Hapishaneler İdaresi Müdürlüğü tarafından Üsküdar Balaban İskeleye civarında Tuğlacı Agop Salırlıan'a ait sahildeki arazi kiralanmıştır⁸⁰.

Tüm bu şikâyetler ve çözüm arayışlarına rağmen, 1919 yılı sonbaharı itibarıyla mesele henüz halledilebilmiş değildi. Okul idaresi hiç olmazsa 20 Eylül'de başlayacak bir sonraki eğitim yılında, tevkifhanenin tahliyesini sağlayabilmek amacıyla "ekser aksâmı ikmâl edilmiş olan yeni tevkifhane binasına" mahkûmların nakledilmesini bir kez daha talep etmiştir⁸¹. Ancak I. Dünya Savaşı'nın neden olduğu ekonomik-siyasi sıkıntılar ve Mondros Ateşkes Anlaşmasıyla (30 Ekim 1918) başlayan Mütareke Dönemi'nin dayattığı olağanüstü şartlar, Üsküdar Tevkifhanesi inşaatını hayli yavaşlatmış hatta durma noktasına getirmiştir.

⁷⁸ BOA, DH. MB. HPS, 40/25 lef 1, 2, 3.

⁷⁹ BOA, DH. MB. HPS, 40/35.

⁸⁰ BOA, DH. MB. HPS, 124/31 lef 12. Bu icâr ve isticâr mukavelesinden, 27.000 kuruş bedelle bir yıllık kira kontratı yapıldığı anlaşılmaktadır. Daha sonra devlet malı olan bu inşaat malzemeleri, bir takım hilceler ile çalışmaya başlamış ve bunun üzerine iş adli bir vakaya dönüşmüştür, ayrıntılar için bkz. DH. MB. HPS. M, 40/25.

⁸¹ BOA, DH. MB. HPS. M, 35/30 (18 Eylül 1335/18 Eylül 1919).

Mondros Mütarekesi'nin ardından, İtilaf Devletleri Osmanlı topraklarını işgale başlamışlar ve 13 Kasım 1918'de askeri teftiş gerekçesiyle, ansızın İstanbul önlerine demirlemişlerdi. Ardından mütareke hükümlerinin uygulanması gerekçesiyle kışla, okul, hastane gibi gözlerine kestirdikleri kamuya ait binalar ile birçok özel mülkü işgal ettikleri gibi, bunların zevkleri ve ihtiyaçları doğrultusunda tefriş edilmesini talep edecek kadar da ileri gitmişlerdir. Söz konusu devletler Aralık 1918'de Londra'da yaptıkları toplantının ardından işgal kuvvetlerinin komuta kadrosunu belirlerken, oluşturdukları komisyonlara atadıkları komiserler vasıtasıyla, fiilen Osmanlı idaresine de ortak olmuşlardı. Oluşturulan bu dokuz komisyondan biri de Hapishaneler Muhtelit Komisyonu'ydu.

Mondros Mütarekesi'nin IV. maddesi, İtilaf Devletleri tebaasından olan savaş esirleri ile Ermeni esir ve mahkûmların hiçbir şart öne sürülmeksizin İstanbul'da toplanıp işgal kuvvetlerine teslim edilmelerini öngörmekteydi. Bu maddeye istinaden harekete geçen İtilaf Devletleri'nin hapishaneler komisyonunda görev yapan subayları, -genelde mütareke şartlarına aykırı bir biçimde- diledikleri hapishaneyi baskın tarzında denetlemeye ve Ermeni asıllı mahkûmları tahliye etmeye başlamışlardır. Bu hukuk dışı uygulamaların kapsamına, kısa süre sonra Rumlar ve diğer gayrimüslimler de dahil edilmişlerdir⁸².

Eylül 1919'da İtilaf Devletleri Hapishaneler Komisyonu'nun gerçekleştirdiği teftişlerin ardından, komisyon üyelerinden Raymond ve Wilson ile yapılan mülakatta verilen talimatlar ve sıralanan talepler neticesinde tevkifhane inşaatı yeniden hız kazanmıştır⁸³. Komisyon üyelerine verilen söz gereği Ekim 1919 sonu itibarıyla, yani bir ay zarfında yeni tevkifhanenin üst katı büyük oranda tamamlanmış, mahkûm ve mevkuların nakline müsait hale getirilmiştir. Ancak çamaşırhane, hamam, mutfak ve özellikle mahkûmları gözetlemek için yapımına başlanan ve güvenlik açısından ha-

⁸² İstanbul'un işgali, mütareke dönemi, İtilaf Devletleri'nin keyfi uygulamaları ve hapishanelerden gayrimüslimlerin tahliyeleri konusunda daha geniş bilgi için bkz. Ş. Can Erdem, "İtilaf Devletleri'nin İstanbul'u Resmen İşgali ve Faaliyetleri", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, XXI, 62 (Temmuz 2005), 677-693; Bilge Criss, *İşgal Altında İstanbul (1918-1923)*, İstanbul 1993; Mehmet Temel, *İşgal Yıllarında İstanbul'un Sosyal Durumu*, Ankara 1998; Charles Trowbridge Riggs, "Yetişkinlerde Suç", *İstanbul 1920*, s. 289-315; Mustafa Budak, "Mütareke Döneminde İtilaf Devletlerinin Müdahaleleri (30 Ekim 1918-15 Mayıs 1919)", *İlmi Araştırmalar V*, (1997), 81-105; Ferudun Ata, "Mütareke Döneminde İtilaf Devletlerinin Hapishanelere Müdahaleleri ve Gayrimüslim Mahkûmları Tahliye Etmeleri", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, XX/60 (Kasım 2004), 727-743.

⁸³ BOA, DII. MB. HPS, 98/22 ; 98/23.

yati önem taşıyan karakol/gözetleme kuleleri henüz tamamlanabilmiş değildi. Söz konusu eksiklikler giderilmeden mahkûmların nakli halinde, firar olaylarının kaçınılmaz olacağı ve bu kadar emek ve masrafa rağmen perişanlığın süreceğini ifade eden hapishaneler idaresi 28 Ekim 1919'da komisyondan 3 hafta ek süre istemiş ve bu zaman zarfında tüm eksikliklerin giderileceğini taahhüt etmiştir⁸⁴. Buna mukabil komisyonun İngiliz üyesi Wilson imzasıyla gönderilen 31 Ekim tarihli cevabi yazıda; beyan edilen mazeretlerin pek makul olmadığı, asıl hapishane binasının zaten tamamlanmış olduğu, gardiyanların görevlerini ihmal etmedikleri takdirde firar olaylarının yaşanması için bir neden görülmediği, söz konusu eksikliklerin tamamlanması için talep edilen ek sürenin 2 haftayı geçemeyeceği ve kadınlar da dahil olmak üzere son derece olumsuz koşullarda bulunan mahkûmların, bu süre zarfında mutlaka yeni binaya nakledilmeleri gereği ifade edilmiştir⁸⁵.

Mahkûmların yeni tevkifhaneye bir türlü nakledilemediği bu dönemde, eski tevkifhanedeki durum da içler acısıydı. Aralık 1918'de Osmanlı mülkiye müfettişi ile bir İngiliz binbaşının eski tevkifhaneyi teftişinin ardından tanzim edilen raporda; pislik içinde olan mahkûmlara çamaşırlarını temizlemek için sabun dağıtılması, sıcak yemek verilmesi, hastalananların derhal hastaneye sevk ve günlük ekmek istihkakının mutlaka 960 gr. olması yönünde bir takım uyarıların yer alması bu durumu açıkça ortaya koymaktadır. Müfettişlerin tespit ettikleri eksiklikleri onaylayan tevkifhane müdürü, söz konusu kötü koşullar konusunda daha da vahim bir tablo çizer⁸⁶. İngiliz siyasi mümessilliği ayrıca, tutuklanan zanlıların sorgulanmadan aylarca mahkemeye sevk edilememesi sebebiyle Hapishaneler Umumi Müdürlüğünü de şiddetli bir biçimde tenkit etmiştir⁸⁷. Yine tevkifhane müdürünün 29 Aralık 1919'da; sayıları 30 olan tutuklu ve mahkûmların üçte birinin elbise,

⁸⁴ BOA, DH. MB. HPS, 107/24 lcf 2. Bundan başka elektrik tesisatı ve dinamo motoru 13 Kasım 1919 itibarıyla henüz tamamlanabilmiş değildir, bkz. DH. MB. HPS, 126/29 lcf 2.

⁸⁵ BOA, DH. MB. HPS, 107/24 lcf 1.

⁸⁶ BOA, DH. MB. HPS, M, 36/18, 'Tevkifhane müdürü; mahkûm ve mevkulların çoğunun elbiselerinin olmadığını, olanların ise pislik içinde bulunduğunu, hasta olanların Hapishane-i Umumi hastanesine sevk edildiklerinde boş yatak olmadığı gerekçesiyle geri gönderildiklerini dile getirilmiştir. Bir diğer önemli sıkıntı olan sıcak yemek verilememesi konusunda ise şu ayrıntılar dikkat çekicidir: 'Tevkifhanede 17 Ekim 1918'e dek iase mutfaklarından ticaret mukabilinde alınan yemekler dağıtılmıştır. Söz konusu mutfaklar lağvedilince sıcak yemek dağıtım da kesilmiştir. Alternatif olarak dışarıdan yemek satın alınmak istenmişse de gerek muayyenât tertibi gerekse müteferrika tertibinde para olmadığından herhangi bir girişimde bulunulamamıştır.

⁸⁷ BOA, DH. MB. HPS, 102/16 (9 Ocak 1919).

hatta fanilalarının dahi olmadığı, şiddetli soğuk nedeniyle acilen merkezden 10 kat iç çamaşır ve 10 battaniye gönderilmesini talep etmesi, mahkûmların içinde buldukları olumsuz şartlar konusunda önemli ipuçları vermektedir⁸⁸. Bir diğer sorun ekmeklerin kalitesi meselesidir. Hüsameddin ve İdris efendilerin İmrahor'daki fırınından satın alınan 8 kuruşluk üçüncü sınıf ekmeklerin, yenilmeyecek kadar kötü olduğunu göstermek amacıyla tevkifhane doktoru tarafından tutulan zabıt, bir numune ekmekle birlikte 1 Ocak 1920'de İaşe Encümeni Müdürlüğü'ne gönderilmiştir. Tevkifhane müdürü, daha önce de bu konuda şikâyetlerini dile getirdiklerini, sorunun ancak ikinci sınıf ekmek satın alınarak giderilebileceğini de ifade etmiştir⁸⁹.

İtilaf Devletleri Hapishaneler Komisyonu'nun talimatları ve iki haftalık ek süre tanınması üzerine çalışmalara hız verilmişse de öngörülen sürede yeni tevkifhaneye mahkûmların nakli yine gerçekleştirilememiştir. Bu arada mahkûmların, muhtemelen yeni tevkifhaneye nakledildiklerinde firara imkân bulmalarının güç olacağını düşünmeleri nedeniyle 1919 yılı yazında çok sık firar girişimleri yaşanmıştır⁹⁰.

Üsküdar Tevkifhanesi Müdürlüğünden Dersaadet Tevkifhanesi Müdürlüğü'ne gönderilen 11 Aralık tarihli tezkirede, azami üç gün içinde yeni tevkifhane binasına nakil işleminin gerçekleştirilebileceği, ancak mahkûmlar için yaptırılan hususi elbiseler ile açılış törenine katılacak diğer memur ve görevliler için hazırlanan elbiselerin gönderilmesi istenmiştir⁹¹. Ancak hazırlıkların uzun sürmesi ve bir takım diğer aksaklıklar nedeniyle, komisyonla birkaç kez daha görüşüldükten sonra söz konusu nakil işi ancak 15 Mart 1920'de gerçekleştirilebilmiştir⁹².

⁸⁸ BOA, DH. MB. HPS. M, 41/3. Mart 1920'de tevkifhaneadaki mahkûm ve mevkuf sayısı 33'tür, bkz. DH. MB. HPS. M, 41/80.

⁸⁹ BOA, DH. MB. HPS, 81/37.

⁹⁰ BOA, DH. MB. HPS. M, 38/71; 39/45; 39/50; 39/105.

⁹¹ BOA, DH. MB. HPS. M, 40/99, 18 Ra 1338/11 K. Evvel 1335 (11 Aralık 1919).

⁹² BOA, DH. MB. HPS. M, 41/78. "Üsküdar Tevkifhanesi'nin biran evvel inşaatını bitirerek mevkuf iskan etmek için gerek komisyonun arzusuna ve gerek bizim sarf ettiğimiz mesaiye rağmen, işin çokluğu ve vasıtanın azlığı sebebiyle mâteessüf inşaatın ikmalî uzamış idi. Fakat mösyö Raymond ve Mösyö Wilson hazır olduğu halde son defaki mülakatımızda verdiğimiz söz üzerine, Mart'ın 15. günü mezkur tevkifhaneye bir kısım mevkufuları geçirmiş ve hapishanenin tesisine başlamış idik...", bkz. DH. MB. HPS. M, 41/78 lef 2/1.

Tevkifhane ile Üsküdar'daki Diğer Resmi Kurumların İşgali

Tevkifhanenin işgaliyle sonuçlanan süreç özetle şöyledir: 17 Mart 1920 günü, İngiliz ordusunun 28. fırkasına mensup bir kurmay binbaşı ile bir yüzbaşı, yanlarında Osmanlı irtibat subayı Mülazım Vedat Bey olduğu halde tevkifhaneyi teftiş edip bir takım notlar aldıktan sonra, yetkililere herhangi bir şey söylemeden ayrılmışlardır. Ertesi gün (18 Mart 1920, Perşembe) öğleden sonra bir buçuk sularında mezkur binbaşı, yanında bu defa bir piyade binbaşı olduğu halde binayı tekrar teftiş ettikten sonra, yine bir şey söylemeden dönmüştür. İngiliz subaylar bu ikinci gelişlerinde, tevkifhane bitişindeki adliye binası ile Üsküdar Sultanisi'ni de teftiş ederek iki saat içinde tahliye edilmelerini ihtar etmişlerdir.

Bu arada tevkifhanedeki yetkililer, gelişmelere bir anlam veremediklerinden ve baskın şeklindeki bu tür teftiş ve keyfi tahliyelere de aşına olduklarından işlerine devam etmişlerdir. Aynı gün (18 Mart 1920) akşam 6.15 sularında, sabah gelen piyade binbaşı, yanında iki üsteğmen ve 3 otomobil dolusu askerle tekrar gelerek binayı işgal etmeye başlamışlardır. Bu gelişme karşısında hapishane müdürü, binanın tahliyesine dair herhangi bir talimat almadığını ve bu işte bir yanlışlık olduğunu İngilizlere anlatmaya çalışmışsa da işgali engelleyememiştir. Bir yandan işgal sürerken diğer yandan İngilizler, mahkûmların bir saat içinde binadan tahliye edilmesini talep etmişlerdir. Buna karşılık tevkifhane müdürü, bu kargaşa ortamında firarların yaşanmasının kuvvetle muhtemel olduğunu beyanla, tahliyenin imkânsız olduğunu ifade etmiştir. Bu arada bir diğer İngiliz kurmay binbaşı da tevkifhaneye varmış ve binanın tamamen tahliyesi için verilen bir saatlik süreyi 15 dakikaya indirmiştir.

Henüz işgal şoku atlatılmadan, tahliye için verilen 15 dakika gibi son derece kısa sürenin doğurduğu panik havası içinde, tevkifhane idaresi olabildiğince süratle hareket ederek mahkûmlar ile kayıt defterleri ve sair resmi evrakı binadan tahliye etmeye başlamıştır. Bu kargaşa atmosferinde mahkûmların eski tevkifhane yani okulun (Üsküdar Sultanisi) bodrum katına nakli⁹³ esnasında herhangi bir firar olayına meydan verilmemiştir. Ortaya çıkan bir diğer sıkıntı, işgalcilerin tahliye edilmesini istedikleri eşyanın nerede muhafaza edileceğiydi. Eski tevkifhane zaten bir bodrum katından ibaret olduğundan, tahliye edilen eşyanın oraya konması imkânsızdı. Bu yüzden tevkifhane müdürü merkeze, kalan eşyayı ertesi gün tahliye ettire-

⁹³ BOA, DH. MB. HPS, 82/11 cef 6/1. 20 Nisan 1336 tarihli olup Hapishaneler İdaresi Müdürlüğü'nden hariciye nezaretine gönderilen tezkiredir.

rek bunları koyabileceği kiralık bir mekan bulmaya çalışacağını bildirmiştir⁹⁴. Söz konusu eşyanın tamamı tahliye edildikten sonra geçici olarak mutasarrıflık binasına konmuş, ardından da buradan alınarak İmrahor'da kiralanana yere nakledilmiştir⁹⁵.

Tevkifhanenin işgal edildiği gün Üsküdar Sultanisi'nin ibtidâi kısmı ile adliye binası da işgal edilmiştir. İbtidâi mektebindeki ders araç-gereçleri okulun kısm-ı sânisine nakledilmiştir. İşgal edilen Adliye binasında yer alan sulh mahkemesinin, Ayazma mahalle mektebi binasına, müdde-i umumilik ile diğer mahkemeler ve sair birimlerin ise iskele yakınında bir konağa, nezaret tarafından görevlendirilecek levazım müdürü marifetiyle nakledilmeleri kararlaştırılmıştır. Ardından 20 Mart'ta Üsküdar jandarma taburu ve merkez bölüğünün ikamet ettiği daireler de işgal edilmiştir. Bu sebeple tabur kumandanlığı kalem, mutasarrıflık dairesindeki bir odaya, merkez bölüğü de süvarilere ait kısım ile telefon santraline ait odaya nakledilmişlerdir. Yine 20 Mart'ta işgal edilen bir başka resmi kurum belediye dairesi olmuştur. İngilizler işgal ettikleri belediye binası ile yeni tevkifhane binasına, sömürgesi Hindistan'dan getirdikleri birlikleri (Hint kıtaları) yerleştirmişlerdir⁹⁶. Eski tevkifhanenin de işgali ihtimali ve zaten bu sırada 34 kişiden ibaret olan tutukluların bu şartlar altında muhafazası pek de mümkün olmadığından firara imkân vermemek amacıyla, bunların küçük gruplar halinde merkezdeki İstanbul Tevkifhanesi'ne nakledilmeleri kararlaştırılmıştır⁹⁷.

Üsküdar'ın bu şekilde işgal edildiği haberinin alınmasının ardından Dahiliye, Adliye ve Hariciye nezaretleri el konan resmi dairelerle birlikte tevkifhanenin de iadesini temin etmek amacıyla yoğun temaslar ve İngiliz Fevkalade Komiserliği ile Hapishaneler Komisyonu nezdinde müteaddit girişimlerde bulunmuşlardır. Ancak bu girişimlerden olumlu bir sonuç alınmadığı gibi, İngilizlerin Karadeniz askeri kuvvetleri komutanı tarafından işgalin gerekçesi: Stratejik açıdan bu binaya duyulan ihtiyaç olarak açık-

⁹⁴ BOA, DH. MB. HPS, 82/11 lef 3, 19 Mart 1920'de sabah saat 11.00'da tevkifhane müdüründen Hapishaneler İdaresi Müdürlüğü'ne gönderilen tezkiredir. Bu hususta vilayetten Dahiliye Nezaretine gönderilen tezkire: lef 4; Ayrıca bkz. DH. MB. HPS. M, 41/78, lef 4 ve lef 5.

⁹⁵ BOA, DH. MB. HPS, 82/11 lef 2; 128/14, lef 9.

⁹⁶ BOA, DH. MB. HPS, 107/44 lef 2.

⁹⁷ BOA, DH. MB. HPS, 82/11 lef 2 (20 Mart 1920). Üsküdar mutasarrıflığından İstanbul valiliğine gönderilen ve valilikten Hapishaneler Müdürlüğüne havale olunan tezkiredir.

lanmıştır⁹⁸. İngilizlerin Paşakapısı Tevkifhanesi'ni tahliye etmemeleri üzerine, Hapishaneler İdaresi Müdürlüğü'nden İtilaf Devletleri Hapishaneler Komisyonu'na gönderilen bir tezkirede, çok çaba sarf edilmesine rağmen "işlerin çokluğu ve vasıtanın azlığı" nedeniyle üyelerden Raymond ve Wilson'a söz verildiği tarihte inşaatın bitirilerek mahkûmların nakledilemediği itiraf edilmiştir. Bununla birlikte olağanüstü gayret gösterilerek 15 Mart 1920'de mahkûmların büyük bir kısmının yeni tevkifhane binasına nakledildiği, ancak bundan üç gün sonra (18 Mart 1920) İngiliz subayların talimatıyla tevkifhanenin işgal edilmesinin nedeninin anlaşılacağı ifade edilmiştir. Bu genel girişten sonra, İngilizlerin tevkifhaneyi tahliye etmelerini sağlamak amacıyla, hapishane binasının henüz tamamlanamamış olduğu, mutfak, hamam ve kanalizasyon işlerinin bitirilemediği, mahkûmların dışında buraya en fazla 120 asker sığabileceği, dolayısıyla askeri açıdan bunun önemli bir rakam olmadığı dile getirilmiştir. Raporun sonuç kısmında ise tamamen insani maksada yönelik olan bu kurumun vücuda gelmesi için komisyonun talimatları doğrultusunda elden gelen her şeyin yapıldığı, binanın tahliye edilmesiyle bu hizmetin tamamlanacağı ve bir "numune hapishanesi"nin ortaya çıkacağı ifade edilmiştir⁹⁹.

Mahkûmların 15 Mart 1920'de tevkifhaneye nakli ve 3 gün sonra İngilizler tarafından işgalinden sonra, kısa süreli bir duraksama yaşanmakla birlikte, inşaatın eksik kısımları olan mutfak, hamam gibi bölümler ile elektrik tesisatının inşaatına devam edilmiştir¹⁰⁰. Onnik Derounian'ın müteahhidi olduğu tevkifhanenin önemli birimlerinden olan hamam, ancak 5 Temmuz 1920'de bitirilebilmiştir¹⁰¹. Bu arada mahkûmların nakledildikleri eski tevkifhanenin güvenliği konusunda yaşanan önemli diğer bir gelişme 1 Temmuz 1920'de Üsküdar mintukasındaki jandarmaların İstanbul'a nakil

⁹⁸ BOA, DH. MB. HPS. 82/11 lef 9, Hariciye Nezaretinden Dahiliye Nezaretine gönderilen 12 Mayıs 1920 tarihli tezkiredir.

⁹⁹ BOA, DH. MB. HPS. M. 41/78 lef 2/1, lef 3.

¹⁰⁰ BOA, DH. MB. HPS. M. 41/62; 128/4. İspanyan İmalathanesi'nden 25 Mart 1920'de menteşe, kapı kolu, ispanyolet, vida vs. gönderilmiş, 27 Mart'ta muhafaza duvarlarına dikenli tel çekilmiş, 28 Mart'ta 34 demir karyola nakledilmiş; 30 Mart'ta Galip Efendi tarafından dahili yağlı boyalar yapılmıştır. 1 Nisan itibarıyla; mutfak, çamaşırhane, bahçedeki tuvaletler, elektrik dinamosu, 3 Nisan 1920 itibarıyla da su deposu ile ilgili çalışmalar sürmekte ve gerekli malzemeler sevk edilmektedir, 13 Nisan'da bahçedeki tulumba tamir edilmiş, Mayıs ayında da tevkifhane bahçesindeki 1500 m³ toprağın tahliyesi tamamlanmıştır, bkz. DH. MB. HPS. 128/14; 127/22; 127/35; 129/2; 128/27; 128/14; 128/24.

¹⁰¹ BOA, DH. MB. HPS. 129/36.

kararından ötürü, tevkifhanenin güvenliğini temin eden jandarma muhafız birliğinin bu görevi polislere devretmeleridir¹⁰².

Paşakapısı Yangını ve Eski Tevkifhanenin Yanması

Tevkifhanenin başına gelen talihsizlikler bununla da kalmamıştır. Resmî makamlar tarafından verilen bilgilere göre 11 Kasım 1920 gecesi saat 5.30 sıralarında, İngilizlerin işgalinde bulunan belediye binasının üst katında, Hint kıtalarının kaldığı subay odalarının yanında mutfak olarak kullanılan kısımda gaz ocağının parlamasıyla yangın çıkmıştır. Rüzgar nedeniyle sultanî mektebine sıçrayan yangın, binanın bodrumunda bulunan eski tevkifhane de dahil olmak üzere her iki binanın tamamen yanmasına neden olmuştur. Yangının bir kundaklama olup olmadığı konusunda belgelerde en ufak bir ipucu yoktur. Yangın nedeniyle 23'ü erkek 5'i kadın toplam 28 tutuklu, Üsküdar Polis Merkezi'nden çağrılan memurlara teslim edilmiştir. Yaşanan kargaşa ortamından istifade eden Bilal isimli bir mahkûm yolda firar etmeyi başarmıştır¹⁰³.

Bu sırada İngilizlerin işgal ettikleri yeni tevkifhane binasını kısa süre içinde boşaltabileceklerini ifade etmeleri üzerine, ağır suç işlemiş olanların İstanbul Tevkifhanesi'ne nakli, adi suçtan mahkûm olanların ise polis merkezinde kalmaları, bina tahliye edildikten sonra tamamının eski yerlerine iadesini öngören bir ara formül bulunmuştur¹⁰⁴. Mahkûmlardan ağır suç işlemiş olan 17'sinin merkez tevkifhanesine nakli, kalan 10 tutuklunun ise polis merkezi nezarethanesinde kalmaları yönünde karar alınmış 13 Kasım 1920'de ilgililere gerekli tebligat yapılarak söz konusu nakil işlemi gerçekleştirilmiştir¹⁰⁵. Verilen tahliye sözlerinin yanında, yaşanan yangının ortaya çıkardığı yeni sıkıntılar, Üsküdar Tevkifhanesi'nin kısa süre sonra İngilizler tarafından tahliye edileceği yönündeki beklentiyi güçlendirirken, binanın

¹⁰² BOA, DH. MB. HPS, 129/7.

¹⁰³ BOA, DH. MB. HPS, 107/44, 29 Safer 1339/11 Teşrin-i sani 1336 (11 Kasım 1920), İstanbul valiliğinden dahiliye nezaretine gönderilen tezkiredir. DH. MB. HPS. M, 44/55. Valilik tarafından dahiliye nezaretine gönderilen tezkirede (nr. 107/44) mahkûm sayısı 28'i erkek 8'i kadın toplam 36 kişi olarak verilmiştir. Ancak bu sayı hatalıdır, zira daha sonra nakil işlemiyle ilgili olarak yapılan idari yazışmalarda, gerek merkez tevkifhanesine nakledilenler, gerekse polis merkezinde bırakılanların toplam sayısı 27 olarak gösterilmektedir. Yangın sebebiyle mahkûmların binadan tahliyesi esnasında yaşanan kargaşadan yararlanarak bir mahkûm da firar etmişti. Firarının de ilave edilmesiyle toplam sayı 28 olmaktadır.

¹⁰⁴ BOA, DH. MB. HPS, 107/42, 11 Kasım 1920 tarihiyle Hapishaneler İdaresi Müdürlüğünden İstanbul İstinaf Müdde-i Umumiliğine gönderilen tezkiredir.

¹⁰⁵ BOA, DH. MB. HPS, 107/44 lef 3; DH. MB. HPS. M, 44/55.

eksik kısımlarının tamamlanması için 18 Kasım 1920 itibarıyla malzeme sevkıyatına ve çalışmalara da hız verilmiştir¹⁰⁶.

Üsküdar Tevkifhanesi'nin Tahliyesi ve Mahkûmların Nakli

İngilizler 15 Mart 1920'de Üsküdar'da işgal etmeye başladıkları adliye, belediye, tevkifhane, jandarma merkezi ve sair resmi daireleri nihayet sekiz ay sonra 21 Kasım sabahı tahliye etmeye başlamışlardır. Tahliye haberinin belediye müdürü tarafından ihbarı üzerine, liva savcısı ile yanmış olan sultanî müdürü Paşakapısı'na gönderilmişlerdir. Yapılan inceleme sonunda, daha önce meydana gelen yangından zarar görmeyen adliye ve jandarma binaları ile ibtidai mektebi teftiş edilmiş, ne gibi tamiratın gerektiği konusunda bir ön tespit yapıldıktan sonra, tahliye edilmiş olan binaların muhafazası VI. Piyade Bölüğü'ne havale edilmiştir¹⁰⁷.

Adliye ve belediye dairelerinin tahliyesinden birkaç gün sonra, aylardır işgal altında olan yeni tevkifhane binası da tahliye edilmiştir. Tahliye işleminin ardından gerçekleştirilen incelemeler sonucunda tamir ve inşaatın ikmalî için bina bahçesine sevk edilmiş olan malzemeler ile bina içinde bulunan bir takım inşaat alet ve edevatının bir kısmının da kayıp olduğu anlaşılmıştır. İnşaat müteahhitlerinden Onnik Dérounian'ın bu konudaki mağduriyetinin giderilmesi için yaptığı müracaat ve ardından yapılan inceleme, bu konuyu tüm ayrıntılarıyla ortaya koymaktadır. Gerek bina ve gerekse sair eşya, alet ve edevat konusunda neden oldukları zararın bedeli İngilizlerden talep edilmişse de olumlu bir sonuç alınamamıştır¹⁰⁸. İngilizlerin neden oldukları zarar, tahminen 40 bin lira ya da o zamanki rayiçle 32 bin dolardır¹⁰⁹.

Tevkifhanenin işgali sürecinde binanın bir takım kısımları zarar gördüğünden, tahliyenin ardından gerekli tamiratın icrasına başlanmıştır¹¹⁰. Yapılacak tamiratın acil olan kısımlarının tamamlanmasıyla, daha önce güvenlik gerekçesiyle Dersaadet Tevkifhanesi (İstinaf Tevkifhanesi)'ne nakledil-

¹⁰⁶ BOA, DH. MB. HPS, 116/28.

¹⁰⁷ BOA, DH. MB. HPS, 21/98 (21 Kasım 1920).

¹⁰⁸ BOA., DH. MB. HPS, 83/47, Onnik Efendi'nin arzuhali ile verdiği listede pres, delik makinesi, mengene tezgahı, çıpa takımı vb. makineler ile 47 kalemden oluşan sair alet ve edevatının kayıp olduğu anlaşılmıştır.

¹⁰⁹ Riggs, *İstanbul 1920*, s. 301.

¹¹⁰ BOA, DH. MB. HPS, 115/56; 17/69; 115/57; 115/39.

miş olan ağır suç işlemiş olan tutuklular 9 Aralık 1920'de yeni tevkifhaneye nakledilmişlerdir¹¹¹.

Kısa süre sonra tevkifhaneyi ziyaret eden Trowbridge Riggs, yeni tevkifhaneyi fiziki olarak ana hatlarıyla tasvir ettikten sonra, ikisi kadın toplam 38 tutuklunun bulunduğu tevkifhanede, mahkûmların yerde yattıklarını, yorgan battaniye ve sair benzer ihtiyaçlarını kendilerinin temin etmek zorunda olduklarını nakletmektedir. Riggs, olumlu maddeler olarak da mahkûmların günde bir saat dışarı çıkarıldıklarını ve tevkifhanenin gayet temiz olduğunu kaydetmektedir¹¹².

Mahkûmların tevkifhaneye naklinden sonra, binada gerekli tamirata ve eksik kalan kısımların ikmaline yönelik çalışmalar Aralık 1920 ve Ocak 1921'de de hız kesmeden devam etmiştir¹¹³. Tevkifhane binasının güvenliğini sağlayacak olan jandarmalar için bina içinde bir yer tahsis edilmediğinden, bunların, adliye binasının muhafazasıyla görevli jandarmalara ait koşu kalmaları düşünülmüştür. Ancak bu koşunun kapıya uzaklığının yaratacağı güvenlik zafiyetinin giderilmesi için, kapı bitişiğindeki odalardan birine nakli ve her iki güvenlik biriminin bu koşu kalmaları için Adliye Nezareti ile gerekli görüşmeler yapıldıktan sonra Aralık 1920 sonunda bu düzenleme gerçekleştirilmiştir¹¹⁴. Daha sonra Mart 1921 başından itibaren, İtilaf Devletleri Hapishaneler Komisyonu'nun izniyle, jandarmanın kumandanlığından alınan 6 mavzer gardiyanlara dağıtılmış ve böylece tevkifhanenin güvenliği silahlı gardiyanlar (müsellağ gardiyanlar) marifetiyle sağlanmaya başlanmıştır¹¹⁵.

9 Ocak 1921 tarihli rapordan anlaşıldığı kadarıyla; Üsküdar Tevkifhanesi'nin lağımalarının ikmal edilememesi bir yana, işgal döneminde kırılan hela künkleri ve sair mecraların tamiri aciliyet arz etmekteydi. Elektrik tesisatının tamamlanamamış olması bir diğer önemli eksiklikti. Yine aynı şekilde bina kapılarının bir kısmının eksik olması güvenlik sorunu yarattığından, hayli kalabalık durumda olan diğer hapishanelerden buraya mahkûm nakli gerçekleştirilememekteydi. Mahkûmların durumu ise gerçekten içler acısıdır. Mahkûm ve tutukluların yatacak yerleri ve giyecek elbiseleri olmadığı gibi, tevkifhane hastanesinde ilaç bulunmadığından en küçük rahatsız-

¹¹¹ BOA, DH. MB. HPS, 107/44 lef 4 (9 Aralık 1920), İstanbul valiliğinden Dahiliye Nezaretine gönderilen tezkiredir.

¹¹² Riggs, *İstanbul 1920*, s. 303.

¹¹³ BOA, DH. MB. HPS., 116/14; 116/20.

¹¹⁴ BOA, DH. MB. HPS, 83/35 (23 Aralık 1920).

¹¹⁵ BOA, DH. MB. HPS, 83/51 (1 Mart 1921)

lıklar dahi tedavi edilememektedir. Raporda dikkat çeken önemli bir diğer husus; maaşlarını düzgün alamayan infaz memurlarının görevlerini ihmâl, hatta kötüye kullandıklarının tespit edilmiş olmasıdır¹¹⁶.

Hapishanedeki gardiyanların ve diğer memurların, özellikle tutuklulara verilmek üzere yakınlarından aldıkları paraları kendilerine teslim etmeyecek bir takım yolsuzluklar¹¹⁷ yaptıkları, başıboş ve disiplinsiz tavırlarla görevi suistimal ettikleri, hastalık bahanesiyle sahte rapor alıp işten kaydardıkları, görev ve nöbet yerlerini terk ettikleri, sürekli dolaşmaları talimatı verildiği halde buna uymadıkları görülmektedir. Bu tür disiplin suçlarına, komisyon kararı ile maaş veya yevmiye kesme cezaları verilmiştir¹¹⁸.

Bu dönemde olumlu bir gelişme olarak Ocak 1921'de haberleşmeyi daha süratli hale getirmek amacıyla tevkifhaneye telefon tesisatı çekilmiştir¹¹⁹. Tevkifhane dahilindeki güvenliği silahsız gardiyanlar, haricinde ise silahlı (müsellah) gardiyanlar sağlamakta, posta vazifesi de atlı piyade bölüğünden tahsis edilen iki neferle yapılmaktaydı. Posta neferlerinin bölük komutanlığı tarafından geri alınması üzerine, tevkifhane müdürlüğü tarafından kaleme alınan rapordaki ifadelerden, kurumun personel sıkıntısı içinde olduğunu öğrenmekteyiz¹²⁰. Bir diğer sıkıntı, ödeneklerle ilgilidir. Birkaç kez ihbarname gönderilmesine rağmen, kullanılan su bedelinin defterdarlığa ödenememesi üzerine tevkifhanenin suyunun kesilmesi bu sıkıntının tezahürlerinden biridir. Sorunun giderilememesi üzerine, bahçede bulunan kuyudan tulumba ile çekilen acı su içilmeye ve kullanılmaya başlanmıştır. Mahkûmlar doğal olarak bu durumdan şiddetle şikâyet edince, müdüriyet, bu sıkıntılı durumun biran önce aşılması için 18 Nisan 1921'de Hapishaneler Müdüriyetine müracaat etmiştir¹²¹.

¹¹⁶ BOA, DH. MB. HPS, 130/71. Aynı raporda İshakpaşa ve Hapishane-i Umûmî'nin de genel durumları hakkında ayrıntılı bilgiler verilmektedir. Onların da hali Üsküdar Tevkifhanesinden farklı değildir.

¹¹⁷ Gardiyanların mahkûmları hususi işlerinde kullanmaları, alışveriş etmeleri, yasak yiyecek ve içeceklerin girişine izin vermeleri ve onlarla samimi bir biçimde sohbet etmeleri yasaktı, ayrıntılar için bkz. Fatmağül Demirel, "Osmanlı Hapishanesinin Gardiyanları", s. 259-262; Gültekin Yıldız, *a.g.tez.*, s. 216-224.

¹¹⁸ BOA, DH. MB. HPS, 132/6 (7 Mart 1921); 130/22; 133/10; (Nisan 1921); 138/18 (Şubat 1922); 136/19; 136/20; 136/23; Demirel, *a.g.m.*, s. 259.

¹¹⁹ BOA, DH. MB. HPS, 83/57.

¹²⁰ BOA, DH. MB. HPS. M, 45/20 (8 Mart 1921).

¹²¹ BOA, DH. MB. HPS, 137/53.

Mevcut belgelerden, tevkifhanenin mutfak gibi son derece önemli kısımlarından birinin 1922 sonrasında dahi bitirilememiş olduğu anlaşılmaktadır¹²². Mütareke döneminin ardından, Milli Mücadele devrinde Üsküdar Tevkifhanesi'nin durumu ve yaşanan olaylar, başka bir çalışmanın konusudur. Jandarmanın tarafından tutulmuş olan tarihçedeki kayıtlara göre; söz konusu cezaevi 1928 yılında esaslı bir tamirattan geçirilmiş ve bahçede yer alan ve günümüzde de kullanılan müstemilatın bir kısmı ilave edilmiştir. 1970'li yıllarda ise binanın güvenliğini arttırmak ve dışarıyla temasını en aza indirmek amacıyla muhafaza duvarları yükseltilmiş ve yine bahçesine bir takım ek hizmet binaları ilave edilmiştir.

¹²² BOA, DH. MB. HPS, 138/17, Adliye Nezaretinden Dahiliye Nezaretine gönderilen 23 Mart 1922 tarihli tezkirede, Üsküdar Tevkifhanesi tarafından mutfak olarak kullanılan ve nezarete ait olan üç numaralı evrak mahzeninin derhal boşaltılması istenmiştir.

